

ISSN (E) - 2181-1334

№ 34 30.09.2022

UZACADEMIA

ILMIY-USLUBIY JURNAL

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL

OPEN ACCESS

"ACADEMIA SCIENCE"
ILMIY TADQIQOTLAR MARKAZI
FARG'ONA VILOYATI, FARG'ONA SHAHRI
ISTE'DOD KO'CHASI 1-UY, 1-XONADON
www.academiascience.uz

“ACADEMIA SCIENCE” ILMIY-TADQIQOTLAR MARKAZI

UZACADEMIA

**ILMIY-USLUBIY JURNALI
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL**

ISSN (E) – 2181 - 1334

BARCHA SOHALAR BO‘YICHA

VOL 2, ISSUE 1 (34), September 2022

PART - 1

www.academiascience.uz

TAHRIRIYAT

Editor in chief

Eshmatov Gayratjon Marupovich

Executive Secretary

Ravshanjon Abdullayev

He is a history teacher at Baghdad District

8 Secondary School

Preparing for publishing

Khalikov Mukhriddin Tavakkaljon ugli

Fergana State University

Bosh muharrir

Eshmatov G'ayratjon Ma'rupovich

Mas'ul kotib

Ravshanjon Abdullayev

Bag'dod tumani 8-umumiy o'rta ta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi

Nashrga tayyorlovchi

Holiqov Muhridin Tavakkaljon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Sultonali Mannopov

O'zbekiston xalq artisti, professor

Eshmetov Izzat Do'simbatovich

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, texnika fanlari doktori, professor

Matibaev Taspolat Baltabaevich

Sotsiologiya fanlari doktori (DSc), Professor, Turon FA Akademik

Abdullayev Muzrobjon Gulamovich

Andijon davlat universiteti, professor

Akramova Shahnoza Abrorovna

Milliy gvardiya Xarbiy-texnika instituti Psixologiya va pedagogika kafedrasini mudiri, Pedagogika fanlari doktori, dotsent

Arslanov Sharafuddin Sultanovich

Kimyo fanlari doktori, professor

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori

Oripov O'rolboy Ahmedovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, PhD

Fazliyeva Zebo Kamarbekovna

O'zbekiston davlat Xoreografiya Akademiyasi, dotsent

Azimov Baxtiyor Ganievich

O'zbekiston davlat konservatoriyasi, Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich

Namangan davlat universiteti, tarix fanlari nomzodi

Xusanova Xayriniso Tayirovna

O'zMU, sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent

Smaylova Gulmari Yuldashevna

QRXTHQTMO hududiy markazi, dotsent

Bazarov Otabek Odilovich

Qo'qon davlat pedagogika instituti, PhD

Popov Dmitriy Vladimirovich

Andijon mashinasozlik instituti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Raximova Gulchexra Sobirjonovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti, PhD

Bazarov Oybek Odilovich

filologiya fanlari nomzodi

Xo'jayev Vaxobjon Umarovich

Qo'qon davlat pedagogika instituti, kimyo fanlari doktori, professor

Toshtemirov Otabek Abidovich

Farg'ona politexnika instituti

Rahimova Maftuna Odilovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti, PhD

O'rinboyev Davlatjon Baxtiyorovich

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori

Isakov Zakirjon Soliyevich

filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Payg'amov Raximjon Abdukayumovich

kimyo fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Nishonov Mirkozimjon

Farg'ona davlat universiteti professori

MIRZO SALIMBEK – BUXORO AMIRLIGINING SO'NGGI TARIXCHISI

Qurbonov Murodjon Dehqonboy o'g'li

Buxoro davlat universiteti, Buxoro tarixi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mirzo Salimbekning ilmiy, adabiy hamda davlat arbobi sifatidagi faoliyati, yaratgan asarlari, bugungi kunda ularning o'rganilganlik darajasi haqida fikr yuritiladi.

Аннотация: В данной статье рассматривается научная, литературная и государственная деятельность Мирзо Салимбека, его произведения, уровень их изучения на сегодняшний день.

Annotation: This article discusses Mirzo Salimbek's scientific, literary and statesman activities, his works, and the level of their study today.

Kalit so'zlar: diplomatik, missiya, zakotchi, elchi, ilmiy me'ros, tazkira, esdaliklar.

Ключевые слова: дипломатия, миссия, закатчи, посол, научное наследие, тазкира, воспоминания.

Key words: diplomatic, mission, zakatchi, ambassador, scientific heritage, tazkira, memories.

Mirzo Salimbek hijriy 1267 (milodiy 1850)-yilda Buxoro shahrining Jo'ybor mavzeyidagi Chaqor guzarida amaldor oilasida tug'iladi. Uning ajdodlari Buxoro amirligida yuqori mansablarda ishlagan ilmi mutafakkir kishilar bo'lganlar. 20 yoshida amakisi Abdulazizbiy ibn Olimbek dodxo yordami bilan Narpay va Ziyovuddin bekligiga borib, Ostonaqulbekning mirzoxonasida mirzolik vazifasida ishlaydi, lekin olti oydan keyin amir Muzaffarning farmoyishi bilan Toshkentga rus ma'murlarining xatti-harakatlari va ayniqsa Buxoro xususida tutgan siyosatini kuzatib boruvchi qilib yuborildi.¹

Mirza Salimbek Toshkentga cho'furush qiyofasida keldi va bu yerda istiqomat qildi. 1880-1883-yillari u amir huzurida, 1884-1885-yillari Turkiston general-gubernatori huzurida Buxoro vakili bo'lib xizmat qildi. 1885-yili Mirza Salimbek Samjon tumaniga amlokдор qilib tayinlandi. Shundan keyin uning martabasi yil sayin ortib bordi. 1881-1893-yillari Buxoro shahrining mirshabi, 1893-1920-yillari Yakkabog', Nurota, Boysun, Sherobod, Shahrisabz, Chorjo'y viloyatlarining hokimi

¹ Бухорий А.Р. Рахимов К. Мирзо Салимбек колдирган мерос // Мозийдан садо, 2006. №. Б.43.

va bosh zakotchi vazifalarida turdi. 1920-yilgi inqilobdan keyin Mirza Salimbek sho'ro tashkilotlarida faoliyat yuritgan. Mirzo Salimbek 1930-yilda vafot etgan.²

Tarixchi olim sifatida uning yozgan bir qancha kitoblari bizgacha yetib kelgan. Ulardan biri «Kashkuli Salimiy va tarixi muttaqadimin va muttaaxirin» («Salimiyning Kashkuli hamda avvalgi va eng so'nggi hukmdorlar tarixi») deb nomlanadi. Bundan tashqari, uning «Jome' gulzor» deb atalgan diniy-axloqiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan she'rlar, hikoyalarini 1911-yilda tojik tilida tarjima qilinib, nashr ettirilgan.

Sharqshunoslik institutida tarixchi Mirza Salimbekning "Ta'rixi Salimiy" xotirasining noyob qo'lyozmasi mavjud. Asarda Chingizxonning tarix maydoniga chiqishidan 1920-yil Buxorodagi xalq inqilobiga qadar tarixiy voqealar bayon etilgan. Buxoroning mang'itlar hokimiyatga kelishigacha bo'lgan tarixi (1b-45a-betlar) muallifning boshqa asari "Kashkuli Salimiy" asarida ham keltirilgan. Bundan tashqari, amir Muzaffar davridan boshlab, amirlikning qulashigacha voqealarni muallif zamondosh va guvoh sifatida tasvirlaydi.

Qo'lyozmaning so'zboshi qismini qisman muallifning o'zi, qisman o'g'li yozgan. Qo'lyozmaning qolgan qismi (62b-231a-betlar) dastxatdir. Asar 1917-1920 yillarda yozilgan. Odatiy buxorocha so'zlashuv (tojik) tilida, Qo'qon qog'ozida nastaliq yozuvida bitilgan. Muallif uslubi juda sodda, ritorik bezak va allegoriyalar deyarli yo'q. "Amir Muzaffar (1860-1885) davridan boshlab, uning qo'li ostida muallif o'z xizmatini boshlagan", deb yozadi prof. A. A. Semenov. Tarixchining asari alohida qiziqish uyg'otadi, chunki u xotiralardan iborat, ko'rgan, boshdan kechirgan va eshitgan barcha narsalarni yozuvga aylantiradi. Muallif bularning barchasini boshqa odamlar o'qishni niyat qilmagani bois, u o'ziga xos, yaqinlik, beg'araz samimiylik, ko'p ko'rgan va boshidan kechirgan odamning xotiralari bilan to'la asarga aylangan. Mirzo Salimbek tasvirlagan tarixiy voqealar ancha ishonchli. Biroq ular amir tuzumining ashaddiy tarafdori nuqtai nazaridan yoritilgan va shuning uchun bu manbani o'rganish uning mazmuniga qat'iy tanqidiy yondashishni taqozo etadi.

Muallif amir Muzaffarning hokimiyat tepasiga kelishi tafsilotini tasvirlab, markaziy hokimiyatni zo'rg'a o'ziga bo'ysundira olgan ko'pgina beklar (Qorategin, Darboz, Hisor, Ko'lob va boshqalar) yangi amirga bo'ysunmay, itoatsizlik qilganliklari haqida xabar beradi.

Mirzo Salimbek amir Muzaffarning yirik amaldor yoki beklar bo'lgan o'g'illarining har biri haqida ma'lumot beradi. Muzaffarning Turkiston general-gubernatori orqali Rossiya bilan aloqalari, Kattaqo'rg'ondan Buxoroga telegraf tarmog'i tortilishi haqida batafsil hikoya qiladi, buning uchun amir gubernator

² Ражабов К, Иноятов С. Бухоро тарихи. - Тошкент. 2016. Б.334.

Chernyaevga ko'p miqdorda pul berdi. Keyin muallif hayotidagi turli voqealar, uning amirning tijorat agenti sifatida Toshkentda bo'lishi haqida qiziqarli hikoyalar; amir Abdulaxad (1885-1910) elchixonasi tarkibida Peterburgga sayohati haqida tasvirlaydi³.

Yozuvchining Yakkabog' (1893-1898), Nurota (1898-1902), Boysun (1902-1904), Sherobod (1905) viloyatlari hukmdori sifatida amalga oshirgan iqtisodiy va siyosiy faoliyati haqidagi hikoyalari ma'lum qiziqish uyg'otadi

Mirzo Salimbek o'zining bosma asarlarida zamondosh Buxoro amirlari va ularning hukmdorlari, rus imperatorlari haqida katta hurmat va ehtirom bilan so'zlagan bo'lsa, "Ta'rixi Salimiy"da ko'pincha ularning har ikkisini qoralaydi.

"Tarixi Salimiy"da Buxoro amirligining so'nggi uch mang'it hukmdorlari: Muzaffar (1860-1885), Abdalaxod (1885-1910) va Olimxon (1885-1910) davridagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy tarixi haqida qimmatli va batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Asarning asosiy qismi bag'ishlangan amir Olimxon saltanati tarixining ko'rsatilishi o'rinda kundalik xarakteriga ega. Mirza Salimbek u yoki bu voqeani tasvirlab, unga o'ziga xos tarzda baho beradi, unga munosabat bildiradi, o'zining ichki dunyosi, taassurotlarini omma oldida aytishga jur'at eta olmaydigan o'ziga xos tarzda ochib beradi. Bu holat Mirza Salimbek xotiralarni keng kitobxonlar doirasi uchun emas, balki faqat o'zi uchun tuzgan, degan xulosaga kelish imkonini beradi. U amir Muzaffar qo'l ostidagi oddiy mirzolikdan tortib, amir Olimxon davrida devonbegi darajasidagi zakotchi lavozimiga ko'tarilishigacha bo'lgan xizmat faoliyati haqida batafsil hikoya qiladi. Manbani o'rganar ekanmiz, buxorolik amaldorlar vakillaridan birining hayot yo'lini ham bilib olamiz. Shuningdek, amirlikning hukmron qatlamlari hayoti manzarasi, Buxoro davlat amaldorlarining ierarxik mansab pog'onasidagi martabalarini oshirishning turli yo'llari va usullarini ko'ramiz. Bu esa Buxoro amirligida sodir bo'lgan voqealarni konkret taqdim etish va baholash imkonini beradi. Asar biron bir amirni maqtash maqsadida emas, buyurtma asosida yozilmagani uchun Salimbekning xotiralarida tarixiy voqealarni ataylab soxtalashtirish alomatlari sezilmaydi. "Tarixi Salimiy"ni o'z hukmdoriga bag'ishlangan, o'z xizmat vazifalarini muntazam bajaruvchi amaldor yozgan. Shunga qaramay, Salimbekning xotiralari XIX asr oxiri — XX asr boshlaridagi Buxoro amirligi tarixiga oid to'liq bo'lmagan ma'lumotlar bilan ko'p jihatdan faktik materiallarni to'ldirishi bilan qimmatlidir.

Mirzo Salimbek uzoq va boy umr kechirdi. Uning yoshlik yillarida Turkistonning Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi sodir bo'ldi. U voyaga yetib, Buxoro amirligi ustidan Rossiya protektorati o'rnatilganiga guvoh bo'ldi.

³ Зулфия Даминова. Бухоронинг сўнги тарихчиси //Мозийдан садо,2003. № 2.Б.44.

Mirzo Salimbek boy buxorolik oilada tugʻilgan. U tavallud yilini 1850-yil deb koʻrsatadi. Oʻgʻlining yozishicha, Salimbek 1848-yilda tugʻilgan. Yaxshi taʼlim olib, Ziyouddun viloyati hukmdoriga kotib boʻlib xizmat qilgan. Buxoro amirligi ustidan Rossiya protektorati Mirzo Salimbek savdo agenti sifatida Toshkentga yuborildi. Bu yerda u 12 yil yashab, amirning maxfiy buyruqlarini bajargan. Toshkentdagi topshiriq yakunida Salimbek Xutfar va Samchinskiy tumanlariga amlakdor etib tayinlanib, mirohurlik unvonini oladi. Amir Abdalaxod taxtga kelgach, Salimbek Buxoro elchixonasi tarkibida Peterburgga boradi.

Abdalaxod davrida Salimbekning keyingi martaba koʻtarilishi davom etdi. U besh yil Buxoroning Mirshab boʻlib xizmat qildi. Soʻngra toʻqsabolik martabasiga koʻtarilib, Shahrisabz viloyatining janubida, Hisor togʻlari etaklarida joylashgan kichik bir viloyat Yakkabogʻga hokim etib tayinlanadi. Oradan besh yil oʻtib, Nurota viloyatiga koʻchirilib, toʻrt yil boshqargan.

Amir Olimxon davrida Salimbek bosh zakotchi boʻlib, amirlikning moliyaviy qismiga rahbarlik qiladi. 1918 yil mart voqealarida F.I. Kolesov va yosh buxoriylar otryadlari qarshisida amir qoʻshiniga qoʻmondonlik qildi, soʻngra inglizlar bilan aloqa oʻrnatish uchun Zakaspiyga yoʻl oldi. 1920-yil mart oyida Salimbek Chorjoʻy hukmdori etib tayinlandi. Bu yerda bolsheviklar va yosh buxorolik tashkilotlarining taʼsiri kuchli edi. 1920-yil 29-avgustda, Buxoro “xalq inqilobi”ning birinchi kunida Salimbek hokimiyatdan agʻdarilib, 56 nafar boshqa amaldorlar bilan qamoqqa olindi, biroq bir yildan soʻng ozodlikka chiqdi.

Yangi hukumat davrida u boshqa shaxslar bilan birgalikda Buxoro qadimiylig, sanʼat va tabiat yodgorliklarini muhofaza qilish qoʻmitasi tomonidan amalga oshirilgan Buxoro Arki tarixini tuzishda qatnashgan. Mirza Salimbek soliq boshqarmasi boshligʻining oʻrinbosari, soʻngra vaqf daromadlari bilan shugʻullanuvchi “Avqof” idorasida eski qoʻlyozmalar kutubxonasiga rahbarlik qilgan. 1930 yil mart oyida vafot etdi.

Mirzo Salimbek umri davomida u yoki bu mansabda boʻlib, bir badavlat musulmonga yarasha madrasa qurdirib, yer va mol-mulkining bir qismini vaqfga berib qoʻygan. Qabr va masjidlarni taʼmirlagan, ariqlar qurgan, adabiy faoliyat bilan shugʻullangan va hokazo.

Mirzo Salimbekning adabiy merosi maʼlum bir qadriyatga ega. U qator tarixiy, adabiy va diniy asarlar muallifi.

Uning tarixiy asarlari alohida eʼtiborga loyiqdir. Oʻz davrida mashhur kitob "Kashkuli Salimi va ta'rixi mutaqaaddimin va mutaaxirin" ("Salimning darvesh kosasi, sobiq va keyingi hukmdorlar tarixi"). Bu kitobda O'rta Osiyo, asosan, hukmdorlar tarixi o'rin olgan. Shuningdek, qadimdan 1912 yilgacha Buxoroda hukmronlik qilgan

sulolalar, Rossiya va Turkiya ning qisqacha tarixi tasvirlanadi⁴. Bu asarning 24 ta qo‘lyozmasi mavjud.

Mirzo Salimbek tomonidan nashr etilgan ikkinchi asar “Tuhfat-al-ahbob fit-tazkirat-al-ashob, maa Ta’rix-i kasira va majmuai Salimiy”. Salimbek ushbu nashrning oxirida keyingi buxorolik shoirlar, jumladan, jadid shoirlarining tuzgan antologiyasini ham qo‘shgan. Asar Mirzo Salimbekning o‘zining qisqacha tarjimai holi va namunali she’rlari bilan yakunlanadi.

Salimbekning navbatdagi asari “Jomi-i gulzor” (“To‘plam-gulzor”) 28 tojik tilida yozilgan nazmdagi axloqiy asardir. 1917-yilda muallif tomonidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan, bu tarjimaning avtografi O‘zbekiston Respublikasi FA qo‘lyozma fondida saqlanmoqda.

"Durrat-il-vojizin" ("Murabbiylar gavhari") uning arab mualliflaridan olingan axloqiy xarakterdagi hikoyalarini o'z ichiga olgan yana bir asaridir.

Salimbekning yana bir asari «Muxbir il-hikoyot» («Hikoyalar xabarnomasi») asaridir. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik institutida ushbu asarning o‘ziga xos avtografi saqlanadi.

Mirzo Salimbek ham bolalar uchun yozgan. Uning “Kab-il-axbor hikoyatlari va hikoyoti Abdulloh ibn Muborak” (“Xabar tarqatuvchining hikoyalari va Muborak o‘g‘li Abdulla hikoyasi”). Nashr matni tilla bilan hoshiyalangan. Bundan tashqari, u o‘rta asr allomasi Sayyid Xo‘ja Abdulhakim Termiziyning (vaf. 893) bir qancha risolalarini she’riy tarjima qilib, “Gulshani Roz” (“Sirlar gulzori”) nomli alohida kitob holida nashr ettirgan. Salimbekning diniy mazmundagi “Ahodis-il-imol” (“Foydalanuvchi hadis”) asari ham mavjud.

Salimbek bularning barchasidan tashqari Afzal Maxdum Pirmastiy (vaf. 1915), Alisher Navoiyning “Majolis-un-nafois” va boshqalarning asarlarini chop etishga tayyorlab, nashr ettirdi⁵.

Tarixchi olimning asosiy asari “Tarixi Salimiy” – uning xotiralari, ta’kidlanganidek, qo‘lyozmada faqat bir nusxada mavjud. U Buxoro amirligining keyingi davr tarixiga bag‘ishlangan. Mirzo Salimbek o‘z asarini 1917-yilda yozishni boshlagan va 1920-yilda yakunlagan, buni qo‘lyozmaning bir necha o‘rinlarida xronologik sanalar ko‘rsatadi. Ba’zi tasvirlangan tarixiy voqealar ketma-ketligi va tafsilotiga ko‘ra, faktik materiallarning boyligida Sadriddin Ayniy, Fayzulla Xo‘jayev, Fitrat xotiralaridan Salimbek xotiralari ancha batafsilroqdir. Ular amirlikning siyosiy tarixi to‘liqroq aks ettiriladi.

Salimbekning xotiralarida Buxoro amirligining ma’muriy tuzilishi haqida aniqroq tasavvur beriladi; qator mansab va martabalarining vazifa va vazifalari

⁴ Кашкули Салимий (тавориhi муттақадимин ва муттаахириh), Нарзулло Йўлдошев таржимаси, “Бухоро” нашриёти, 2003 йил. (278-285-бетлар) ҳамда (301-332-бетлар).

⁵ Зулфия Даминова. Бухоронинг сўнги тарихчиси //Мозийдан садо,2003. № 2.Б.44.

aniqlangan: qo'shbegi, amlakdor, zakotchi, mirshab va boshqalar. Ma'lumki, amirlikda ijro etuvchi hokimiyat oliy qo'shbegi ("qo'shbegi-i bolo") va koshbegi («qoshbegi-i poyon») quyi hokimiyatga tegishli edi. Birinchisi Arkda - amirning qarorgohida yashagan, shuning uchun uni yuqori deb atashgan. Markaziy moliyaviy qismga quyi qo'shbegilar rahbarlik qilgan va barcha viloyat zakotchilari unga bo'ysungan. U va uning idorasi Ark etagida joylashgan hovlida joylashgan edi. Shuning uchun uni quyi qo'shbegi deb atashgan. Amirlikning iqtisodiy tarixi va Salimbekning turli yillardagi amirlikning ahvoli haqidagi ma'lumotlarini o'rganish uchun qimmatlidir. U tez-tez qurg'oqchilik, dahshatli ocharchilik, epidemiyaning tarqalishini eslatib turadi. Vaqti-vaqti bilan asosiy tovarlar narxini ko'rsatadi.

1918-yil 25-martda Buxoro amirligi bilan bolsheviklar hokimiyati o'rtasida Qiziltepa shartnomasi imzolangandan so'ng suv masalasi ko'tarildi. Amirlik tashabbusi bilan muzokaralar boshlandi. Muzokaralarda amir delegatlariga Mirzo Salimbek boshchilik qildi. Amirlikka Zarafshon daryosidan ma'lum ulush suv kela boshladi.

Salimbekning xotiralarida jadidlar tashkilotining vujudga kelishi, "Yosh buxoriylar" faoliyati haqida yangi ma'lumotlar bor. Salimbekning jadidlar haqidagi tanqidiy nutqlarini va bu voqealarning boshqa guvohlarining ma'lumotlarini inobatga olib, shunday xulosa qilishimiz mumkinki, Yosh buxoroliklar Buxoroga hujum qilsalar, xalq o'z-o'zidan ko'tariladi, deb hisoblagan. 'tkazish siyosatini olib bora boshladi. Yosh buxoroliklar va mahalliy bolsheviklar qurolli to'ntarishga tayoorlanish hamda kerakli maslahat olish uchun 1917-yil dekabr oyida Toshkentdagi Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlari Soveti raisi F. Kolesov huzuriga o'z vakillarini yubordilar. F. Kolesov shunday yozadi: "1918-yil fevralda Samarqandda bo'ldim. Yangi Buxoro, Chorjo'y va Marvda tor partiya majlislarida Yosh buxoriylarni qo'zg'olonda qo'llab-quvvatlash va Buxoro amirligidagi inqilobiy harakatni tezlashtirish to'g'risida Xalq Komissarlari Sovetining qarorini e'lon qildi. Ushbu qaror to'liq qo'llab-quvvatlandi. Harbiy harakatlarda qatnashish uchun joylarda otryadlar ajratildi." "Qo'qon muxtoriyati" hukumati mag'lubiyatga uchragach (1918-yil 18—20-fevral) F.I.Kolesov amirga u bilan uchrashish to'g'risida avvalroq telegraf orqali xabar yubordi, keyin Kogonga keldi. Ammo amir u bilan uchrashmadi. F.I. Kolesov Ashxobodga borib, Keshi qishlog'idagi turkman bo'linmalarini quolsizlantirdi. Kogonda miting o'tkazib, unda amirga, ruhoniylarga qarshi chiqib, "amir va ruhoniylar tomonidan ezilgan Buxoro amirligi proletariatini ozod qilish to'g'risida" o'z fikrini bildirdi. 1-martda F. Kolesov "Yosh buxoroliklar" partiyasi MK bilan birgalikda ish rejasini va amirga ultimatum matnini ishlab chiqdi. Unda buxorolik amaldorlarni ishdan bo'shatish, yosh buxoriylar ijroiya qo'mitasini tuzish va qo'shinni quolsizlantirish zarur edi. Bundan tashqari, agar bu talablar qabul qilinmasa, to'kilgan qon uchun amir javobgar bo'lishi ta'kidlangan.

Bu orada amir zudlik bilan o'z xalqini oyoqqa turg'azib, barcha amlokdorlar va qozilarga jo'natib, barcha bo'ysunuvchilarni poytaxtga chaqirib, din va vatanni «xudosiz ruslar» va yosh buxoriylardan himoya qilish uchun buyruq beradi. F.Kolesov tashabbusni amir qo'ldan tortib olish maqsadida, o'z kuchlari soni kam bo'lishiga qaramay, 2 mart kuni hujumga o'tdi. Uning Yosh buxoriyaliklar bilan otryadlari soni ikki ming kishidan oshmadi. Birinchi to'qnashuvdan so'ng amirning qo'shinlari qochib, Buxoroga qaytib keladi. Amir o'z vakillarini F.Kolesov huzuriga hujumni to'xtatish iltimosi bilan yuborib, ularga qo'yilgan barcha talablarni so'zsiz bajarishga rozi bo'ldi. Buxoroga qarshi keyingi hujum to'xtatildi.

“Tarixi Salimiy”da mart to'qnashuvlaridan keyingi voqealar batafsil bayon etilgan: muallifning o'zi vakolatli Buxoro hukumati a'zosi sifatida Turkiston o'lkasi Xalq Komissarlari Soveti va Yosh buxoriylar vakillari bilan olib borgan muzokaralari va imzolanishida ishtirok etgan. Fevral inqilobidan to Buxoro amirligidagi “Xalq inqilobi”gacha amirlikda sodir bo'lgan voqealar to'g'risida yetarli ma'lumot yo'qligini hisobga olsak, Mirzo Salimbek ma'lumotlari ushbu davrni tanqidiy o'rganishda qimmatli material hisoblanadi.

Buxorodagi mart voqealaridan keyin amirlikda Yosh buxoriylarga qarshi ochiq ta'qiblar boshlandi. Mirzo Salimbek bu ta'qiblar haqida juda batafsil hikoya qiladi. Keyin barcha gumon qilingan shaxslar ta'qibga uchradi, natijada Imomqulibek udaychi va Xoja Latif devonbegi o'z kuchlaridan foydalanib, juda katta boylik to'playdilar.

So'ngra Mirzo Salimbek Buxoroda yosh buxoriylar va bolsheviklarga qarshi kurash olib borish uchun afg'on otryadlarining tuzilishi haqida batafsil to'xtalib o'tadi.

Muallif o'z xotiralarida Afg'onistonda 1919 yil fevral voqealari haqida qimmatli ma'lumotlarni keltiradi, Afg'oniston tarixiga oid to'rtta hujjat matnlarini ilova qiladi: yangi amir va uning yaqinlari – Inayatullaxon, Nasrullaxon – harbiy qismlar ofitserlari nomiga yo'llangan tabrik maktublari, Jalolobod viloyati va amir Omonullaxonning afg'on qo'shini va xalqiga murojaati matnidan iborat.

Salimbekning ayrim aholi punktlarining topografik xususiyatlari va toponimiyasiga oid materiallari fanda katta qiziqish uyg'otadi. Mirzo Salimbekning somoniylar vatani Somon shahri hozirgi shahar yaqinidagi Solihobod qishlog'i o'rnida joylashganligi haqidagi faraz beradi. Ma'lumki, Somon shahrining fandagi o'rni hali aniqlanmagan.

Mirzo Salimbek o'z xotiralarida Ulug'bekning Yakkabog' viloyatidagi vaqf yerlari va u qurdirgan madrasa haqida so'z yuritadi⁶.

⁶ Мирза Салимбек. Тарих-и Салими (Источник по истории Бухарского эмирата) / Перевод с персидского Н.К.Норкулов. — Ташкент. 2009.(124-231-бетлар).

Tarixchi amir Muzaffarning yirik amaldorlar yoki ilmi kishilar bo'lgan har bir o'g'lining tarjimai holi haqida ma'lumot beradi . Bu davr boshqa tarixchilar (Ahmad Donish va Somiy) asarlarida uchramaydi.

Mirza Salimbek va uning zamondoshlari materiallaridan kelib chiqib, ayrim amaldorlar faoliyatiga qisqacha to'xtalib o'tamiz, bu, bizningcha, xotiralarda tasvirlangan voqealarga tanqidiy baho berishga xizmat qiladi. Mirzo Salimbek amir Olimxon hukmronligi haqida gapirar ekan, Mirzo Nasrulla qo'shbegi faoliyati haqida nihoyatda salbiy gapiradi. U Nasrulloni qo'shbegi bo'lib (1910-yil voqealaridan keyin) jadidlar faoliyatining rivojlanishi va kuchayishiga hissa qo'shgan deya ta'kidlaydi.

«Tarixi Salimi»ning asosiy qismi siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy voqealarga nihoyatda boy bo'lgan amir Olimxon hukmronligi davri hikoyasiga bag'ishlangan. «Tarixi Salimiy» hijriy 1338-yilning 15-rabiyida Turkiston bolsheviklari delegatsiyasining Buxoroga kelishi haqidagi xabar bilan yakunlanadi(1920 yil 7 yanvar).

Ko'rinib turibdiki, Mirzo Salimbek o'z yozuvlarini yakunlay olmadi, bunga 1920 yil mart oyida Chorjuyga qilgan safari to'sqinlik qildi, bu yerda ommaviy namoyishlar tez-tez bo'lib ketdi. Vaziyatning keskinlashib borayotgani va beqaror vaziyat sharoitida Mirzo Salimbekning kundalik yuritishga ulgurmaganini ko'rsatadi.

Mana shu xotirotlarga qilingan kichik bir sayohatning o'zi ham Mirza Salimbek hayoti va faoliyati ko'p qirrali ekanligi va ular O'zbekiston tarixini o'rganish va boyitishda ulkan ahamiyat kasb etishidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Кашкули Салимий (таворихи муттакадимин ва муттаахирин), Нарзулло Йўлдошев таржимаси, “Бухоро” нашриёти, 2003 йил. Б.342.
2. Ражабов К, Иноятов С. Бухоро тарихи. - Тошкент. 2016.
3. Бухорий А.Р. Рахимов К. Мирзо Салимбек колдирган мерос // Мозийдан садо,2006. № 1.
4. Мирза Салимбек. Тарих-и Салими (Источник по истории Бухарского эмирата) / Перевод с персидского Н.К.Норкулов. — Тошкент. 2009.
5. Зулфия Даминова. Бухоронинг сўнгги тарихчиси //Мозийдан садо,2003. № 2